

RANSCHBURG JENŐ

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

A NEMEK PSZICHOLÓGIAI KÜLÖNBSÉGEINEK FEJLŐDÉSLÉLEKTANI KÉRDÉSEI II. A MASZKULINITÁS – FEMININITÁS MÉRÉSE

Tanulmányunk első részében (Pszichológia, 1981/2) összefoglaltuk a nemre jellemző tulajdonságok (agresszió, versengés, függőség, szociális orientáció stb.) biológiai, illetve szociális meghatározottságára vonatkozó szakirodalmi adatokat, és ismertettük a nemi identitás kibontakozásának legtöbbet idézett fejlődéslélektani koncepciót; a konzisztencia-hipotézist (KAGAN, 1964), a kognitív teóriát (KOHLBERG, 1969) és a szociális tanulás elméletet (MISCHEL, 1970). Az alábbiakban a maskulinitás–femininitás mérésének kérdéskörével foglalkozunk, de az utóbbi években kialakított és alkalmazott mérőeszközök kritikai elemzése alkalmat kínál néhány elméleti probléma érintésére is.

Égészen a hetvenes évek közepéig a maskulinitás–femininitás mérésére a komplex személyiségtesztek megfelelő szubskálái (az MMPI Mf skálája, a CPI Fe vagy a Guilford-Zimmerman Temperament Survey M skálája) szolgáltak. A skálák közös koncepcionális jellemzője a maskulinitás–femininitás egydimenziós jellege, vagyis az a feltételezés, hogy a meghatározott tulajdonságokkal körülírható férfias, illetve nőies magatartásmód egyetlen, bipoláris dimenzióan ábrázolható. Ez a magyarázata annak, hogy néhány M–F skála a feltételezett maskulin–feminin dimenziónak csupán egyik pólusát ragadja meg: a CPI skálája például kizárólag femininitást mér – hiszen aki a femininitásban alacsony értéket ad, a koncepció értelmében nyilvánvalóan maskulin – és fordított előjellel ugyanezt teszi a Guilford-Zimmerman skála is. A hetvenes évek elején néhány elméleti tanulmány élesen bírálja a maskulinitás–femininitás hagyományos egydimenziós értelmezését. LUNNEBORG (1972) megállapítása szerint az M–F itemek faktoranalízise három lehetőség egyikét igazolhatja: 1. Az itemek kétféle előjellel egyetlen faktort töltenek, ami azt bizonyítja, hogy a maskulinitás–femininitás egyetlen bipoláris dimenzióan ábrázolható. 2. Több, de kevés számú faktor jön létre, melyek együttesen alkalmasak mindkét nem pszichológiai meghatározására. 3. Az itemek igen sok, gyenge faktort alkotnak, ami azt jelzi, hogy a nemi különbségek a személyiségvonások igen széles körében jelennek meg, és így gyakorlatilag mérhetetlenek. Lunneborg az elvégzett faktoranalízis alapján (több M–F skála mintegy 450 itemét elemezte) a második lehetőség mellett foglalt állást, és úgy véli: a maskulinitás–femininitás egydimenziós szemlélete „általános elterjedt misztikus hiedelem” („Mythical belief popularly held” 317. o.), melynek semmiféle tudományos alapja nincs. CONSTANTINOPLE (1973) részletesen idézi GONEN és LANSKY (1968) vizsgálatát az MMPI Mf skálájáról. Gonen és Lansky MURRAY-nak (1963) abból a megállapításából indultak ki, hogy az

Mf 60 iteméből 20 irreleváns, mivel alkalmatlan arra, hogy férfiakból és nőkben álló vizsgálati csoportot nemük szerint elkülönítse. A szerzők szerint elképzelhető, hogy ezek az itemek megbízhatóan mérik a maskulinitást és a femininitást külön-külön — azaz két, egymástól többé-kevésbé független egypólusú dimenzió mentén — úgy, hogy a maskulinitásban kapott alacsony értékek egyszerűen a maskulinitás alacsony szintjét mutatják, és nem a femininitást. Ennek megfelelően: a feminin itemeken adott alacsony értékek szintén nem a maskulinitás jelzései. Hipotézisük igazolására Gonen és Lansky az Mf skála 60 itemét a vizsgálati személyekkel két alternatívában nyolcpontos skálán értékeltették. Az első változatban a vizsgálati személyeknek arra kellett felelniük, hogy az egyes itemek „igaz” válasz esetén növelik-e, vagy csökkentik a kitöltő maskulinitását, illetve femininitását, a második változatban ugyanezt a feladatot kapták (tehát a maskulinitásban jelzett változást ellenirányú eltolódás kísérte a femininitás-hogy az Mf skála 40 diszkriminatív itemét a vizsgálati személyek bipolárisan osztályozták (tehát a maskulinitásban jelzett változást ellenirányú eltolódás kísérte a femininitásban), de a kritikus 20 item esetében tendencia mutatkozott az egypólusú értékelésre. Fentiek alapján a Szerzők valószínűsítik, hogy az M—F kutatások során két egypólusú (maskulin, illetve feminin) és egy bipoláris (maskulin—feminin) dimenziót kell tekintetbe venni. Maga CONSTANTINOPEL (1973) elméleti tanulmányában szintén elfogadhatatlannak minősíti az M—F kutatásoknak azt a tendenciáját, hogy „A”-t mint nem B-t, nem A-t mint B-t határozzák meg” (401. o.).

Jelentős részben e kritikai tanulmányok következményeként 1974-ben két új — a korábban alkalmazott M—F skáláktól szerkezeti felépítésében is teljesen eltérő — teszt született a maskulinitás—femininitás mérésére. A BSRI (Bem Sex Role Inventory) Sandra Lipsitz Bem (Kalifornia, Stanford Egyetem, Pszichológiai Tanszék) munkája. A teszt egyenként 20—20 itemet tartalmazó „maskulin”, „feminin”, illetve neutrális skálából áll, a vizsgálati személynek hétpontos Lykert-típusú skálán kell megjelölnie, hogy az adott tulajdonságot mennyire tartja jellemzőnek önmagára. Az itemek szelekciója (BEM, 1974) úgy történt, hogy első éves egyetemisták két, egymástól független csoportját kérték meg arra, hogy egy 200 tulajdonságot tartalmazó listáról válasszák ki azokat a tulajdonságokat, amelyeket nemre jellemzőeknek tartanak, pontosabban azokat, amelyeket „kívánatosabbnak” ítélnék a férfiak, mint a nők, illetve „kívánatosabbnak” a nők, mint a férfiak számára. Az a húsz tulajdonság, amelyet az első csoport szignifikánsan a férfiak számára jelzett „kívánatosabbnak” a BSRI maskulin skáláját alkotja, míg a második csoport által szignifikánsan a nők számára „javasolt” tulajdonságok a teszt feminin skáláját töltik. A BSRI töltelék („neutrális”) itemei a listának azokból a tulajdonságaiból kerültek ki, amelyeket a két csoport sohasem jelölt valamelyik nem számára kívánatosabbnak, szakszerűbben szólva: e tulajdonságok kívánatosságát illetően a két nem között nem mutatkozott szignifikáns különbség.

Úgy véljük, hogy a maskulinitás—femininitás szintjét megbízhatóan mérő eljárások iránti — hosszú ideig ki nem elégített — igényt a pszichológiában meggyőzően bizonyítja az a tény, hogy a BSRI igen gyorsan „népszerűvé” vált a szakterületen, igényes kutatások elismert eszközeként szerepel (ezekre a későbbiekben visszatérünk), annak ellenére, hogy a teszt megalkotásának módszerei, körülményei — és maga a konstrukció is — óhatatlanul kételyeket ébreszt a kutatóban. PEDHAZUR és TETENBAUM 1979-ben (tehát öt esztendővel a teszt hivatalos „bejegyzése” után)

komoly elemző munkára támaszkodó, éles bírálatot közöl, melynek legfontosabb tételei a következők:

1. *Az item-szelekció munkálatai során Bem nem világította meg pontosan vizsgálati személyei számára, hogy mit ért a kíválasztott tulajdonságok „szociális kívánatosságán”.* A társadalmi normák, a kulturális (sőt, szubkulturális) tradíciók, vagy éppen az egyéni karrier lehetősége szempontjából más-más tulajdonságok tekinthetők kívánatosnak, és az instrukció hiányosságai folytán az item-szelekcióban részt vevő egyetemisták a kívánatosság fogalmát szabadon – egymástól teljesen eltérő módon – értelmezhatték.

2. *Megkérdőjelezhető a tulajdonságok besorolásának – maskulin, feminin, semleges – koncepcionális kerete is.* Magában rejtje ugyanis „... azt a feltételezést, hogy az egyik nem jellemzésére felhasznált tulajdonságok a másik nem számára már nem használhatók.” (1998. o.) – tudniillik, ha a másik nemet is ugyanazzal a tulajdonsággal jellemzik, az item automatikusan a „neutrális” kategóriába kerül, és így nemre specifikusan jellemző tulajdonságok közé mintegy észrevétlenül bekerülhetnek olyanok is, amelyek nem annyira kívánatosak, mint inkább „kevésbé nem kívánatosak” („less undesirable” – 1998. o.) az adott nem számára. Pedhazur és Tetenbaum vizsgálattal igazolták feltevésüket: mintegy 1400 New York-i diákkal megismételték Bem item-szelekciós munkálatait azzal a finomítással, hogy három csoportot alkalmaztak; az egyik csoport a férfiak, a másik a nők, a harmadik pedig „a felnőtt emberek” számára kívánatos tulajdonságokat osztályozta. A vizsgálat legfontosabb eredménye az volt, hogy a femininnek minősülő tulajdonságok kívánatossági átlagértékei többnyire jelentősen elmaradtak a maskulin tulajdonságok átlagértékei mögött, és néhány tulajdonság („félénk”, „hiszékeny”, „gyermekded” – „shy”, „gullible”, „childlike”) esetében – nemcsak a férfiakra és a felnőttekre, de a nőkre vonatkoztatva is – annyira alacsonyok voltak, hogy semmiképpen sem tekinthetők „kívánatosaknak”. Ugyanakkor – a Bem által felállított kritériumot alapul véve – Pedhazur és Tetenbaum vizsgálatában a BSRI neutrális skálájának 16 iteme egyértelműen femininnek bizonyult, mivel a t-próba a férfiakra és a nőkre vonatkozó kívánatossági értékeik között szignifikáns különbséget jelzett. E tulajdonságok közül néhányat – például „segítőkéz” („helpful”), „kiszámíthatatlan” („unpredictable”), „teátrális” („theatrical”), „tapintatos” („tactful”) – a tartalmi elemzés alapján is a nemre jellemzők közé sorolhatunk. Az eredmény alapján Pedhazur és Tetenbaum (idézett munka, 1002. o.) felhívja a teszt készítőjének figyelmét, hogy a statisztikai szignifikancia függ a minta nagyságától is, így a BEM (1974) által elvégzett négyszáz t-próba a BSRI érvényessége (validitása) tekintetében egyáltalán nem megnyugtató.

3. A teszt érvényességének (validitásának) igazolására BEM (1974) kimutatta, hogy a maskulin skálán a férfiak, a feminin skálán pedig a nők adnak szignifikánsan magasabb értékeket. Ugyanakkor – ha tekintetbe vesszük, hogy a BSRI konstrukciójának talán leglényegesebb elméleti kritériuma, hogy a személy (mint erre a későbbiekben még visszatérünk) a teszten nem *vagy* maskulin, *vagy* feminin, hanem mindkettő is lehet – ez az adat legalábbis elgondolkoztató. A magyarázatot feltehetően ott kell keresnünk, hogy a BSRI itemei között a „maskulin” és a „feminin” jelző is szerepel, melyek szinte kizárólagosan felelősök azért, hogy a nemek a teszten elkülönülnek egymástól. A férfiak ugyanis többségükben „maskulin”-nak, a nők pedig „feminin”-nek

jelzik magukat, függetlenül attól, hogy a többi itemen milyen értékeket produkálnak. STORMS (1979) éppen erre alapozva jegyzi meg, hogy *a BSRI sokkal inkább identitást mér, mint a maszkulinitás–femininitás szintjét.*

4. Másik vizsgálatában PEDHAZUR és TETENBAUM (idézett munka) az egyetemistákkal felvett BSRI maszkulin és feminin skáláját faktoranalízisnek vetette alá, melynek eredményeként *négy értelmezhető faktort mutatott ki.* Az első faktort a BSRI maszkulin tulajdonságai („agresszív”, „erélyes”, „értvényesülő”, „domináns” stb. – „aggressive”, „forceful”, „assertive”, „dominant”). töltötték ki pozitívan, és a feminin „félénk” („shy”) negatívan. A második faktor a BSRI feminin tulajdonságaiból („jósívű”, „gondoskodó”, „megértő”, „szelíd” stb. – „compassionate”, „tender”, „understanding”, „gentle”) állt össze. A harmadik faktor bipoláris volt: az „elégedett önmagával” („self-sufficient”), „bízik magában” („self-reliant”) és „független” („independent”) töltötték pozitívan, míg a „hiszékeny” („gullible”) és a „gyermekded” (childlike”) negatívan. A negyedik faktorba mindössze két item – a „maszkulin” és a „feminin” – került, természetesen ellenkező előjellel. Tehát a feltételezett két, egymástól független (ortogonális) maszkulin és feminin dimenzió helyett a *BSRI négyfaktoros teszt, melybe a szociálisan kíváncsú tulajdonságok mellé szociálisan nemkíváncsúak is bekerültek, és melyen a negyedik faktor a maszkulinitás–femininitás szintje helyett feltehetően a nemi identitást regisztrálja.*

Pedhazur és Tetenbaum kritikájára adott válaszában S. L. BEM (1979) néhány kérdésre egyáltalán nem tér ki – például a fentiekben a 2. pontban ismertetett bírálatra, mely a tulajdonságok besorolásának koncepcionális keretére vonatkozik – más kérdéseket pedig meglehetősen könnyedén kezel. Más faktoranalízisekre is hivatkozva elegánsan elismeri a „maszkulin” és „feminin” jelzők alkalmatlanságát a tesztben, valamint azt is, hogy a konstrukcióba számos „szociálisan nem kíváncsú” tulajdonság is bekerült. Utal a BSRI készülő rövidített változatára, melyből ezek a tulajdonságok mind kimaradnak majd. A szerző érdekes – és horderejét tekintve korántsem jelentéktelen – választ ad a kritikának arra a pontjára, mely a pontos instrukciót, a szociális kíváncsúság fogalmának világos definiálást kéri számon az item-szelekciós munkálatok során. BEM (idézett munka 1048. o.) lényegében úgy érvel, hogy a probléma jelentéktelen, hiszen úgyis mindenki tudja, hogy mit kell érteni férfias és nőies tulajdonságok szociális kíváncsúságán. „Az a feltételezés, hogy a kíváncsú nőies és férfias személyiségjegyek kulturális definíciója széles körben ismert, magában foglalja azt is, hogy lényegében az amerikai felnőttek bármilyen mintája alkalmas arra, hogy e kulturális definíció tekintetében értelmes választ adjon” (1048. o.). Amennyiben Bemnek ez a megállapítása igaz (megjegyezzük, hogy csupán érinti a Pedhazur és Tetenbaum által felvetett problémát, de nem válaszolja meg), csak egy rövid gondolati lépés választja el attól a feltételezéstől, hogy az egész item-szelekciós eljárás (mely Bemet inkább hátráltatta, mint segítette munkájában, hiszen, ha nem él a t-próbák bűvöletében lehetetlen, hogy olyan tulajdonságokat, mint a „hiszékeny” vagy a „gyermekded”, szociálisan kíváncsúnak minősítsen) tulajdonképpen felesleges: a definíció és a hozzátartozó tipikus, mindkét nem esetében szociálisan kíváncsú tulajdonságok közismert jellegéből adódóan, valamint az eddigi tudományos eredmények ismeretében, a teszt maszkulin és feminin skáláját minden előzetes szelekciós eljárás nélkül is össze lehetett volna állítani. Mintha e gondolatmenet rejtett jelenlétét igazolná az is, hogy Bem kizárólag a

Stanford Egyetem diákjait használta fel az item-szelekciós munkálatok során, pedig ez a minta a legjobb indulat mellett sem nevezhető reprezentatívnak. Milyen megfontolás alapján teheti meg Bem azt, hogy a húszéves, középosztálybeli fiatalok által maszkulinnak, illetve femininnak ítélt tulajdonságokat a maszkulinitás–femininitás mérésének alapegységeiként fogadja el az Egyesült Államok egész területén? Olyan megfontolás alapján, hogy a diákoknak az instrukcióban megfogalmazták: „... minket nem a véleményező személyes álláspontja érdekel arról, hogy ezek a tulajdonságok mennyire kívánatosak, hanem ítéletük: általában az amerikai társadalom hogyan értékelné a különböző tulajdonságokat.” (idézett munka, 1048. o.) Tehát Bem feltételezi – és a különböző egyetemista minták véleményének egybeesése alapján igazolva látja –, hogy a diákok pontosan tudják: az ő véleményüktől többé-kevésbé függetlenül, milyen tulajdonságokat tart kívánatosnak a férfiak, illetve a nők számára „általában az amerikai társadalom”. Az egyetemisták tehát – ahogy Bem látja – nem szubkulturális vagy egyéni véleményük, hanem a kultúra egészére érvényes absztrakt sztereotípiák alapján dolgoztak, melyeket mindenki ismer, és melyekhez viselkedésében mindenki körülményeinek, motivációinak megfelelően alkalmazkodik.

A BSRI-vel csaknem egy időben, 1974-ben készült el Janet T. Spence, Robert Helmreich és Joy Stapp tesztje, a PAQ (*Personal Attributes Questionnaire*), az austini Texas Egyetemen. A PAQ jellegéből adódóan erősen hasonlít a BSRI-re, ezért csak röviden – főként a különbségeket hangsúlyozva – ismertetjük. A teszt 55 itemből áll, melyek három skálát: egy maszkulin, egy feminin és egy nem specifikus maszkulin–feminin skálát töltenek meg. (Emlékeztetünk GONEN és LANSKY (1968) idézett munkájára, melyben a szerzők az M–F tesztnek pontosan ezt a skálátípusát valószínűsítik.) A PAQ rövidített változatában ugyanezt a három skálát összesen 24 item alkotja. Az itemszelekció során Spence és munkatársai sokkal körültekintőbben jártak el, mint Bem. Kiindulásul ROSENKRANTZ és munkatársai (1968) Sex Role Stereotype Questionnaire-jét választották, (SRSQ) mely 122 bipoláris tulajdonságot tartalmaz. A vizsgálati személyeknek (mintegy 270 férfi és 300 nő – mondanunk sem kell, hogy valamennyien első éves egyetemi hallgatók) a listáról a *tipikusan* maszkulin, illetve *tipikusan* feminin tulajdonságok mellett az *ideális* maszkulin, illetve *ideális* feminin tulajdonságokat is ki kellett választaniuk. Azok a tulajdonságok, melyek tipikusan maszkulinnak bizonyultak, de az ideális tulajdonságok között a diákok mindkét nemre vonatkozóan megjelölték (például „független”, „nem könnyen befolyásolható”, „aktív”, „könnyen dönt” stb. – „independent”, „not easily influenced”, „active”, „makes decisions easily”) a teszt maszkulin skáláját alkotják, míg a tipikusan feminin, de az ideális tulajdonságok között mindkét nem esetében megjelenő itemek (például „ki-mutatja az érzelmeit”, „lelkiismeretes”, „kedves”, „segít másokon” stb. – „not hide emotions”, „strong conscience”, „kind”, „helpful to others”) a feminin skálát töltik. A „nemre-specifikus” skálát olyan – részben maszkulin, részben feminin tulajdonságok alkotják, melyeket a listát értékelő egyetemisták tipikusan is, ideálisan is csak az egyik nemre – vagy a nőkre, vagy a férfiakra – tartottak jellemzőeknek. (A skálához tartozó maszkulin tulajdonságok például az „agresszív” és a „domináns”, femininek az „otthon-orientált” – „home oriented”, vagy a „szüksége van a biztonságra” – „needs for security”). A vizsgálati személynek a teszt valamennyi itemén ötpontos skálán kell bejelölnie: mennyire tartja a tulajdonságot jellemzőnek önmagára.

A két teszt szerkezeti különbsége, hogy a PAQ-nak nincs neutrális skálája — ebből, pontosabban az item-szelekció módjából adódóan Spence-ék tesztjét valóban — és mindkét nem számára — szociálisan „kívánatos” tulajdonságok alkotják. (Megjegyezzük, hogy a bipoláris maszkulin–feminin skálát olyan tulajdonságok töltik ki, amelyek csak az egyik vagy a másik nem számára kívánatosak.) SPENCE, HELMREICH és STAPP (1975) utalnak rá, hogy a bipoláris skála létezése tulajdonképpen ellentmond a teszt koncepciójának (SPENCE és HELMREICH, 1979): A PAQ ugyanis kétségtelenül kétfaktoros teszt (egyik faktorát a maszkulin, a másikat pedig a feminin skála tulajdonságai töltik), szemben a BSRI a fentiekben már jelzett négy faktorával. A PAQ és a BSRI kitöltési módja nagyon hasonló: a vizsgálati személynek Lykert-típusú (öt, illetve hétpontos) skálán kell bejelölnie, hogy az adott tulajdonságot mennyire tartja jellemzőnek önmagára. A magunk részéről elgondolkoztatónak tartjuk (bár tudomásunk szerint eddig még senki sem bírálta) az M–F tesztek kitöltésének ezt a módját — a PAQ esetében pedig szinte bizonyosan hibásnak: miután a teszt mindkét nem számára kívánatos tulajdonságokat tartalmaz, a vizsgálati személy — amennyiben a kitöltés módja nem kényszeríti választásra — könnyen adhat magas értéket olyan tulajdonságok esetében is, amelyek a valóságban a teszten szereplő egyéb tulajdonságoknál sokkal kevésbé jellemzik őt. SPENCE, HELMREICH és STAPP (1975) kimutatták, hogy önértékelése (biológiai nemüktől függetlenül) azoknak a személyeknek a legmagasabb, akik a PAQ maszkulin és feminin skáláján egyaránt magas értékekkel jelölték önmagukat. Bevalljuk, a teszt szerkezetének és kitöltési módjának ismeretében ezt az eredményt egyáltalán nem tartjuk meglepőnek — sem pedig meggyőzőnek a teszt validitása tekintetében. Ez utóbbi kérdésre vonatkozóan messzemenően érvényesnek fogadjuk el LOCKSLEY és COLTEN (1979) véleményét, mely szerint egy tudományos elméleten alapuló hipotézis igazolása az adott teszttel — a teszt predikatív validitása — semmiképpen sem helyettesíti az eljárás konstrukciós validitását, vagyis a fogalom háttéréül szolgáló elmélet lényeges állításainak kísérletes ellenőrzését.

Említettük már, hogy a BSRI-t és a PAQ-t megelőző maszkulinitás–femininitás tesztek a nemek bipolaritásán alapulnak; konstrukciójukból adódóan a vizsgálati személyek — biológiai nemüktől függetlenül — vagy maszkulinnak, vagy femininnek minősülnek. A BSRI és a PAQ talán legfontosabb szerkezeti újdonsága (mely mögött természetesen evi megfontolások húzódnak meg) az, hogy a maszkulinitást és a feminitást két, egymástól többé-kevésbé független (ortogonális) egypólusú dimenzió ábrázolják, ami lehetőséget ad arra, hogy a vizsgálati személy mind a maszkulin, mind a feminin skálán magas — vagy éppen mindkettőn alacsony — értéket produkáljon. A két teszt tudományos érdekessége és vonzereje éppen abban rejlik, hogy *képes elkülöníteni a nemre jellemző (sextyped) tulajdonságokat mutató személyt az „androgün” személytől*. (Mint tanulmányunk első részében említettük, az „androgünia” kifejezés a „férfi”-t és a „nő”-t jelentő görög szavak összevonásából származik, és azokra az emberekre alkalmazható, akik — nemüktől függetlenül — mind férfias, mind nőies tulajdonságokkal az átlagosnál magasabb szinten rendelkeznek.) A fentiek alapján szinte már természetes, hogy az androgünia mérésében szintén nincs egyetértés a két teszt alkotói között. Sandra BEM (1974; 1975; 1976) kezdetben azt a megoldást választotta, hogy a feminin skálán elért pontszámból egyszerűen kivonta a maszkulin pontszámot; a pozitív érték feminin, a negatív érték maszkulin, a zéró, illetve a zéró körüli pedig andro-

gün személyt jelzett. Janet Spence több tanulmányban is rámutatott arra (SPENCE, HELMREICH és STAPP, 1974; 1975; HELMREICH, SPENCE és HOLAHAN, 1979), hogy az androgünia „kivonásos” technikával történő mérése „összemosza” azokat a vizsgálati személyeket, akik a maskulin és a feminin skálán egyaránt magas, és azokat, akik mindkét skálán egyformán alacsony értékeket mutatnak. A PAQ tehát kezdettől fogva úgynevezett „medián” technikával dolgozik, és ennek alapján a vizsgálati személyt négy kategória egyikébe sorolja: 1. Maskulin skálán magas, feminin skálán alacsony érték – maskulin karakter, 2. Feminin skálán magas, maskulin skálán alacsony érték – feminin karakter, 3. Mindkét skálán a középszintet meghaladó érték – androgün karakter, 4. Mindkét skálán a középszint alatt maradó érték – nem differenciált karakter. LOCKSLEY és COLTEN (1979) felhívta a figyelmet a „medián-technika” komoly veszélyére (tudniillik arra, hogy egymáshoz nagyon közeli értékeket mutató személyek teljesen eltérő kategóriába kerülhetnek), BEM (1977) azonban már korábban átvette ezt a technikát, és miután SPENCE és HELMREICH (1979) – elsősorban egyszerűségére, könnyen kezelhetőségére hivatkozva – megvédték a bírálattal szemben, az androgünia mérésére napjainkban mindkét teszt a „medián-technikát” alkalmazza.

Androgünia – a BSRI és a PAQ elméleti háttere

Az androgünia – a „pszichikai hermafroditizmus” (LAWS, 1979) – HEILBRUN (1973) inkább a kulturális helyzetre, mint az egyén állapotára utaló meghatározása szerint: „...olyan állapot, melyben a nemek jellemző tulajdonságai, a férfiak és a nők által kifejezett emberi impulzusok nem mereven meghatározottak.” (10. o.)

Az egyénre vonatkoztatva tehát az androgünia nem a férfinak és a nőnek, hanem a maskulin és a feminin jellemzőknek a kombinációja, olyan állapot „...melyben a feminin és a maskulin elemek elismerten és felhasználhatóan vannak jelen az egyénben” (LAWS, 1979, 306. o.). *A nőies és a férfias személyiségvonások együttes megjelenése az emberben egyáltalán nem új gondolat a pszichológiában.* A legnyilvánvalóbb formában Jung (Emma JUNG, 1957) gondolatmenetében ismerhetjük fel, aki a férfi princípiumot a nőben „animusz”-nak, a női princípiumot a férfiban „animá”-nak nevezte. Az animusz és az anima – mely napjaink pszichológiai nyelvén az ellenkező nemi szerep internalizált képét jelenti az egyénben – különböző fokon minden emberben jelen van; az animusz a „logosz”-szal azonosítható, vagyis az erőt, az aktivitást, a fölényt tartalmazza, míg az anima a „misztérium”, az irracionális vágyak princípiuma. Mindkettő tudatosulásra törekszik az egyénben, de a másik nem princípiuma „...nem találja a helyét az egyén kifelé irányuló cselekvéseiben, mert zavarja az alkalmazkodás folyamatát, a személy önmagáról alkotott képét” (idézett munka, 1. o.). A tudatból való kiszorítás mértékétől függően, az elfojtott princípium interferál az egyén tudatos céljaival, torzítja a személyiséget. (Látni fogjuk, hogy Jung – ismét napjaink pszichológiai nyelvén megfogalmazott – felfogása, mely szerint a nemi szerep-sztereotípiákhoz való alkalmazkodás gátolja a maskulinitás megjelenését a nőkben, illetve a femininitás megjelenését a férfiakban, nagyon hasonlít BEM (1981a;b) „szkéma-teória”-jára.)

Az animusz integrációs törekvésének hagyományos megoldási módja nőknél: partnerkapcsolat teremtése a domináns férfival, aki a nő saját animuszának tulajdonságait testesíti meg. Egyfajta identifikációról van szó tehát, melynek révén a nő olyan tulajdonságokat érezhet magáénak, melyeket tulajdonképpen nem ő, hanem partnere birtokol. Emma Jung szerint a nők „animusz problémá-

ja" természetes következménye a kulturális fejlődéssel párhuzamosan jelentkező csökkenő tradícionálisnak, és növekvő tudatossági igénynek. A férfiak esetében az anima integrációs törekvései egy kulturálisan lebecsült — ugyanakkor a „szigorú” animusznál jóval csábítóbb — elv kibontakozásának vágyát jelzik. A mitológia és a mesevilág számos elemét szokás e törekvés szimbólumának tekinteni. E felfogás szerint a homéroszi nimfák, vagy a mesék elvarázolt — és megváltásra váró — hercegnői egyaránt „anima-figurák”, akik általában valamilyen ezotérikus — irracionális, a férfi princípium által tagadott — képességgel (jóslás, alakváltoztatás stb.) rendelkeznek. A magányos hős életveszélyes kalandjai — melyek eredményeként az anima-figurát megváltja — a férfi törekvésének jelképei a feminin komponens inkorporációjára. A jungi koncepció szerint tehát a férfi ugyanúgy a nőben fedezi fel saját személyiségének feminin összetevőjét, mint ahogy a nő a férfiban találja meg önmaga animusz komponensét. Úgy véljük, LAWS (1979) joggal jegyzi meg, hogy Jung mintegy szellemi előfutára annak a jelentős szerepnek, amit a homoszexuális férfiak játszanak az amerikai ún. „férfi felszabadítási mozgalom”-ban: ők ugyanis elutasítják azt a „megoldást”, hogy külső, női partnerre vetítsék ki saját femininitásukat.

BAKAN (1966) elméletében szintén hangsúlyozza a maskulin princípium megjelenését a nőben, illetve a feminin princípium megjelenését a férfiban. Mint tanulmányunk első részében (1981) már ismertettük, Bakan a „tevékenységi érzék”-et (sense of agency) és a „közösségi érzék”-et (sense of communion) az élő organizmus két alapvető tulajdonságaként írja le. „Az előbbi elsősorban önérvényesítésben, én-védelemben, én-kiterjesztésben mutatkozik meg és jellegzetesen maskulin elv, míg az utóbbit főként az önzetlenség, az önfeláldozás, az azonosulás vágya jellemzi, és feminin elv” (RANSCHBURG, 1981, 197. o.). Ugyanakkor: „...ha az erős tevékenységi érzéket nem támogatja a közösségi érzék, a következmény mind az egyénre, mind a társadalomra nézve romboló hatású lehet. A közösségi érzék viszont csak a tevékenység segítségével teheti az individuumot hatékonyrá.” (idézett mű, 197. o.). Jung és Bakan koncepciója azonban korántsem egyeztethető össze a szélsőséges „androgüniakutatók” álláspontjával. A különbség megvilágítása érdekében tekintsük most át az általunk elemzett két M—F teszt a (BSRI és a PAQ) elméleti hátterét.

Sandra Lipsitt Bem tesztjének megalkotásával párhuzamosan, számos kísérletben törekedett annak igazolására, hogy az *androgün személyiség* (nemétől függetlenül) *hatékonyabb a maskulinnál vagy a femininnél, mivel a maskulin viselkedésmódot igénylő helyzetekben maskulin, a feminin viselkedést igénylőekben pedig feminin magatartásra képes.* Az egyik legelső ilyen jellegű tanulmányában két kísérletről számol be (BEM, 1975). Az egyikben a hagyományoshoz hasonló konformizmusra csábító kísérleti helyzetben azt az eredményt kapta, hogy a „maskulin függetlenség” mind a maskulin, mind az androgün személyre jellemző, míg a másik kísérletből az derült ki, hogy egy apró csirkével való „feminin játékoság” elsősorban a feminin és az androgün személyeknél figyelhető meg. Mivel ez utóbbi kísérletben a feminin személyek „játékosága”, „gondoskodó magatartása” elsősorban a feminin férfiakra volt jellemző, és a feminin nők a vártnál alacsonyabb teljesítményt nyújtottak, BEM, MARTYNA és WATSON (1976) újabb kísérletet végeztek, amelyben a kísérleti személyeknek (maskulin, feminin és androgün férfiaknak és nőknek) egy csecsemővel kellett „játszaniuk” (a kísérleti személyeket úgy instruálták, hogy a csecsemők interakciós képességet figyelik), majd végig kellett hallgatniuk „egy magányos diák panaszait” (természetesen ez a magányos diák a kísérlet előre betanított résztvevője volt). Az adatok lényegében megegyeztek az előző kísérletek eredményeivel, azzal a különbséggel, hogy az emberrel szemben a feminin nők gondoskodói magatartása jóval magasabbnak bizonyult. BEM és LENNEY (1976) vizsgálatában a BSRI segítségével előre kiválasztott kísérleti

személyeket úgy tájékoztatták, hogy a kísérletvezetők arra kíváncsiak: a különböző viselkedésformák mennyire befolyásolják az emberről alkotott véleményeket. Éppen ezért a jelenlevőket megkérték, hogy az eléjük tett listáról válasszák ki azokat a cselekvéseket, amelyeket néhány dollár honoráriumért maguk is elvégeznének, amíg a fényképész néhány felvételt készít róluk. (A kísérleti személyeknek azt mondták, hogy e képek alapján kell majd egy másik csoportnak véleményeket alkotnia.) Az eredmény azt mutatta, hogy a maskulin és a feminin személyek (akár férfiak, akár nők) nagyobb valószínűséggel választották a listáról a nemre jellemző viselkedésformákat, mint az androgün résztvevők. Az eredmény jelentőségét növeli, hogy a kísérleti személyeknek cselekvéspárok közül kellett a megfelelőt kiválasztaniuk, úgy, hogy mindegyik cselekvés mellé odaírták az összeget, amennyit kiválasztás esetén — fényképezés után — fizetni tudnak. (Például az egyik pár ez volt: bébiétel elkészítése négy dollárért, vagy rozsdás sarokpánt megoldajozása egy fémdobozon, két dollárért.) A maskulin és a feminin személyek annak ellenére választották a nemre jellemző viselkedésformákat, hogy a listán mindig az ellenkező típusú cselekvésért ígérték a nagyobb összeget.

A kísérletek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

- a) Bem úgy véli: azok az emberek, akik a BSRI-n maskulinnak, femininnek vagy androgünnek minősültek, az élet minden területén hasonló viselkedést mutatnak.
- b) Androgün az a személy, aki a maskulin és a feminin skálán megközelítően azonos teljesítmény nyújt (ezek a vizsgálatok még a kivonásos módszerrel készültek).
- c) Az androgün személy képességeit, társadalmi lehetőségeit tekintve jelentős előnyt élvez a nemre jellemző (sex-typed) viselkedést mutató emberekkel szemben.

Bem már korai írásaiban is utal arra, hogy a BSRI-n adott reakciókat kognitív és diszpozíciós folyamatok következményének tulajdonítja. 1976-ban két tanulmányában (BEM, 1976; BEM és LENNEY, 1976) is kifejti, hogy a maskulin és a feminin viselkedés szituatív konzisztenciája „motivációs zavar”-nak tulajdonítható, melynek hatására „...a személy egymáshoz nem hasonló szituációkban úgy reagál, mintha azok azonosak volnának” (BEM, 1976, 51. o.). Mindez tulajdonképpen önvédelmi motiváció, a kialakult én-kép megőrzésére irányul. (Emlékeztetünk a gondolatmenetnek a jungi koncepcióval való hasonlóságára.) A BSRI pedig lényegében azt méri, hogy a nemi szerep-sztereotípiák milyen fokon vannak jelen az egyén én-képében. LOCKSLEY és COLTEN (1979) felhívták a figyelmet arra, hogy a BSRI itemei nem homogének, így bizonyos itemeken a reakciók olyan viselkedést tükrözhetnek, melyek következetesen jelentkező szituatív tényezők hatásai. Például a „vezetőként cselekszik” (acts as a leader) vagy a „vezetői képességei vannak” (has leadership abilities) itemek kizárólag tapasztalatok alapján válaszolhatók meg, melyek számos más okból is származhatnak, mint a nemi sztereotípiákkal való identifikáció.

A felmerülő kifogások ellenére Sandra Bem továbbfejlesztette koncepcióját, és 1979-ben már jelezte, 1981-ben pedig tanulmányban tette közzé „nemi szkéma elmélet”-ét (gender schema theory). Az egyént adott időben érő szociális ingerek megnyitása és változatossága sokkal nagyobb, mint amit feldolgozni képes. Az egyén tehát válogatni kényszerül az ingerek közül, de ez a válogatás nem tetszőleges; bizonyos belső, kognitív struktúráktól függ, melyek a hatékonyság bizonyos szintjén lehetővé teszi a befutó információk feldolgozását. Napjainkban ezeket — az információk kódolására és megőrzésére szolgáló — struktúrákat PIAGET (1951) nyomán általában „szké-

mák"-nak nevezik (TESSER és CONLEE, 1975). E gondolatmenetbe illeszkedve Hazel Markus 1977-ben megalkotta az „én-szkéma” (self-schema) fogalmát. „... a törekvés arra, hogy saját, egy meghatározott területen megnyilvánuló viselkedésünket megszervezzük, összegezzük vagy megmagyarázzuk, az énrre vonatkozó kognitív struktúrák kialakulásához vezet, melyeket én-szkémáknak nevezhetünk. Az én-szkémák a múlt tapasztalataiból származó kognitív generalizációk az énről, melyek szervezik és irányítják az énrre vonatkozó információk feldolgozását...” (MARKUS, 1977, 64. o.) Kísérletében Markus (idézett munka) bizonyos tulajdonságokra vonatkozóan (például függőség—függetlenség) én-szkémákkal rendelkező, illetve nem rendelkező személyek kognitív teljesítményeit hasonlította össze, és megállapította, hogy az én-szkémák megkönnyítik az énrre vonatkozó információk (ítéletek és döntések) feldolgozását, alapul szolgálnak a viselkedési jóslások számára, és ellenállóvá teszik az egyént a szkémába nem illeszthető információkkal szemben.

BEM (1981a; 1981b) „elmélete” melyet a magunk részéről inkább hipotézisnek neveznénk, pontosan követi Markus gondolatmenetét: *feltételezi, hogy az ontogenezis során a gyerekek nemcsak saját nemük jellemző vonásait tanulják meg, de azt is, hogy a befutó információkat egy fokozatosan kibontakozó nemi szkémába asszimilálják. A nemi típus (sex-typing) akkor tekinthető kialakultnak, amikor az én-kép maga is részévé válik a nemi szkémának. A gyerek tehát e koncepció értelmében nemcsak azt tanulja meg, hogy milyen tulajdonságok jellemzők a saját nemére, és milyenek az ellenkező nemre, hanem azt is, hogy a világot ne az ember, hanem a férfi vagy a nő pólusáról szemlélje, és egy-egy tulajdonság önmagára való érvényességét vagy érvénytelenségét mindenekelőtt abból a szempontból ítélje meg, hogy a kultúra sztereotipái alapján beilleszthető-e saját nemi szkémájába.* Ennek alapján Bem (idézett munka) feltételezi — és kísérletileg igazolja — hogy a BSRI-n maszkulinnak, illetve femininnek minősülő vizsgálati személyek reakcióidője rövidebbek — azaz gyorsabban döntenek el, hogy az egyes itemek jellemzők-e rájuk vagy nem — mint az androgün személyeké. A nemre jellemző viselkedésformákat előnyben részesítő emberek ugyanis csupán a tulajdonságoknak a nemi szkémába illeszthetőségét ellenőrzik, és máris döntenek, míg az androgün személyeknek az állásfoglaláshoz viselkedési bizonyítékokat kell előhívniuk emlékeztükből. Hozzá tartozott a hipotézishez — és szintén igazolást nyert — az a feltételezés, hogy a maszkulin és feminin személyek lassúbbak lesznek az androgüneként abban a néhány esetben, amikor szkéma-inkonzisztens döntést hoznak — vagyis, amikor a nemre jellemző tulajdonságot önmagukra érvénytelennek, illetve a nemükre nem jellemző tulajdonságot önmagukra érvényesnek minősítik.

Úgy véljük, a „nemi szkéma elmélettel” kapcsolatos tudományos kutatás és vita nem várat majd sokáig magára. Bem „nemi szkéma” koncepciója kétségtelenül érdekes, és — különösen a fejlődéslélektan számára — számos kutatási lehetőséget kínál. Ugyanakkor enyhén szólva merésznék éreznünk azt a felfogást, mely a tesztben androgünnek, illetve nemi típusúnak (sex-typed) minősülő személyek között egyértelmű minőségi különbséget tételez, azt sugallva, hogy az utóbbiak világképét, szellemi struktúráját, emberi kapcsolatait — miután énjüket a nemi szkéma mintegy inkorporálta — egyértelműen a biológiai nem határozza meg. Említettük már JUNG (1957) és BAKAN (1966) elméletét, akik a maguk módján, mindketten feltételezték az ellenkező nemi princípium meglétét a másik nemből. Bem azonban jóval tovább megy ennél: feltételezi, hogy

az androgün emberben a két princípium teljesen azonos szinten van jelen, ami lényegében a „maszkulin” — illetve a „feminin elv” megszűnését jelenti — egyelőre az androgün egyénben, a kultúra fejlődésével azonban az egész társadalomban. Így ír erről: „Tehát ... az androgünia fogalma szükségszerűen feltételezi, hogy a maszkulinitás és a femininitás fogalmai lényegi és egymástól különböző tartalommal rendelkeznek. De párhuzamosan azzal, hogy a kultúra magáévá teszi az androgün utat, a femininitás és a maszkulinitás fogalmai elveszítik ezt a tartalmat, és megszűnnek a különbségek is, amelyekre vonatkoznak. Tehát, amikor az androgünia valósággá válik, az androgünia fogalma túlhaladott lesz”. (BEM, 1979.) LOCKSLEY és COLTEN (1979) — még a „nemi szkéma elmélet” közzététele előtt megjelent — kritikai tanulmányukban „mesterséges”-nek minősítik az androgünia fogalmát. Így írnak erről: „... a nemi identitás és a nemi szerepek pszichológiai elméletének fel kellene ismernie a tényt, hogy a nem, a szituációknak és az élettapasztalat folyamatos szerveződéseinek strukturális tulajdonsága. Egy társadalomban, melyben a nem szerepet játszik a tapasztalat elrendeződésében a pszichológiai androgünia fogalma — mely magában foglalja a személyiség és a viselkedés függetlenségét a nemhez kapcsolódó szociális és biológiai hatásoktól — mesterséges.” (idézett munka, 1017. o.). A szerzők tehát úgy vélik, az egyén hiába ad két, statisztikailag ortogonális tulajdonság — például a szubmisszió és a dominancia — esetén egyaránt magas értékeket, az adott szituációban minden valószínűség szerint a saját nemére jellemző interakciós szabályok fogják meghatározni viselkedését. Álláspontjukat számos pszichológiai vizsgálat igazolja: MAGERGEE (1969) például alacsony és magas szinten domináns személyekből álló párokat kért meg arra, hogy a feladathoz — melyet a laboratóriumi kísérlet során el kell végezniük — válasszanak maguknak vezetőt. Az azonos nemű párok és azok a vegyes párok, amelyekben a férfi volt a domináns, az esetek túlnyomó többségében a magas szinten domináns személyt választották. Azokban a vegyes párokban viszont, ahol a nő volt a domináns fél, többnyire a férfi lett a vezető — igaz ugyan, hogy a vezetői szerepre szinte kivétel nélkül a női partner választotta ki! A domináns nők tehát alkalmazkodtak a nemi szerep nyomásához, pontosabban: dominanciájukat a férfi–nő interakció konvencióit megőrizve érvényesítették.

Mindezt tekintetbe véve Spence és munkatársai (SPENCE, HELMREICH és STAPP, 1974; 1975; SPENCE és HELMREICH, 1979; 1981) mereven elutasítják Bemnek azt a fentiekben elemzett hipotézisét, hogy a teszt (akár BSRI, akár PAQ) kitöltésekor — a szocializáció folyamán kialakult motivációs bázis segítségével — az egyén mintegy kiválasztja a nemének megfelelő társadalmi sztereotípiákat.¹

Spence állásfoglalása szerint az *M–F tesztek a társadalom nemi szerep sztereotípiáitól többé-kevésbé független tulajdonságokat mérnek, a személyiség feminin (ex-*

¹ Legfrissebb közleményében BEM (1981a) — nemi szkéma elméletét magyarázva — úgy véli: tesztje tulajdonságot is, sztereotípiát is mér „... a BSRI-n adott önjellemzés különböző emberek esetében különböző dolgokat mutat. A nem nemi típusú (sex-typed) egyéneknél a BSRI jól mérheti az instrumentális és az expresszív tulajdonságokat ... Amikor viszont a nemi típusú egyén jellemzi magát, a BSRI itemeinek maszkulin és feminin konnotációi azok, amelyekre reagál”. Megjegyezzük, hogy ez az állítás nemcsak tesztológiai szempontból elgondolkodtató, de veszedelmesen tautologikusnak is látszik; a tényt, hogy a BSRI adott itemét a vizsgálati személy saját tulajdonságaként választotta-e ki, vagy nemi sztereotípiaként, abból állapíthatjuk meg, hogy a teszten androgünnek bizonyult-e vagy sem.

presszív) és maskulin (instrumentális) minőségét, mely kétségtelenül összefügg a nemre jellemző viselkedésformákkal, de semmi esetre sem azonos velük. A BSRI-n vagy a PAQ-on elért eredménye alapján tehát nem lehet megjósolni, hogy a vizsgálati személy egy meghatározott szituációban hogyan fog viselkedni; ezt az egyén tulajdonságai, a környezeti feltételek és a társadalmi sztereotípiák együttesen határozzák meg. BEM és LENNEY (1976) a fentiekben már ismertetett vizsgálatukban azt találták, hogy a maskulin és a feminin vizsgálati személyek jobban elkerülték a nemükre nem jellemző feladatokat, mint az androgünök. HELMREICH, SPENCE és HOLAHAN (1979) a PAQ-ot és a medián-technikát használva megismételték a vizsgálatot: az M és F szkörok, valamint a sztereotipikusan maskulin és feminin feladatok preferenciája között csak minimális korrelációt találtak, és a teszten androgünnek mutató személyek Bem által leírt „szerep-hajlékonysága” nem igazolódott. Ezek az eredmények a szerzőket annak feltételezéséhez vezették el, hogy „...a PAQ és a BSRI M és F skáláin mért személyiségvonások csak minimálisan kapcsolódnak mindazokhoz a nemi szerepviselkedésekhez, amelyek nem közvetlenül igényelnek instrumentális vagy expresszív képességeket. Tehát határozottan tartózkodunk attól, hogy a skálákon nyert eredményeket kiterjesszük más, nemhez kapcsolódó jelenségekre.” (SPENCE és HELMREICH, 1979, 1039. o.). Spence és munkatársai tehát a nemi szerep viselkedést összetett jelenségként értelmezik, feltételezik, hogy különbséget kell tennünk a nemre jellemző személyiségvonások, attitűdök és szociális szerepek (viselkedések) között, melyeket — ha a nemi szerepek egyéni és társadalmi jelentőségét, értékét, alakulását vizsgáljuk — külön-külön kell elemeznünk. E cél megvalósítását szolgálja ORLOFSKY (1981) Nemi Szerep Viselkedés Skálája (Sex Role Behavior Scale — SRBS) első változatának megjelenése, mely az M—F tesztek és a már évek óta alkalmazott attitűd-skálák mellett a nemre jellemző magatartás harmadik komponensének vizsgálatára hivatott.

Nem ismerünk olyan közleményt, amelyben Spence vagy munkatársai részletesen kifejtették volna elképzelésüket. A tulajdonságok és a sztereotípiák (a tulajdonságok és a viselkedés) relatív függetlenségének gondolata mindenesetre rendkívül érdekes; magában rejt például a társadalom nemi szerepviselkedésre vonatkozó normái — és ezzel párhuzamosan a nemre jellemző viselkedésformák — változásának lehetőségét, anélkül, hogy a módosult normákhoz alkalmazkodó egyén tulajdonságai megváltoznának. (Elképzeltető például, hogy egy olyan kultúrában, amelyben androgün sztereotípiák érvényesülnek, az egyén, aki tulajdonságai tekintetében egyértelműen nemi típusú — azaz vagy maskulin, vagy feminin — viselkedési szinten megfelel az androgün sztereotípiának.) Tanulmányunk első részében (RANSCHBURG, 1981) a nemre jellemző viselkedésformák szocializációjának több koncepcióját ismertettük. Említettük, hogy KAGAN (1964) „konzisztencia-hipotézis”-ében a gyerek a szülővel való identifikációja révén előbb kerül a nemére jellemző tulajdonságok birtokába, és csak ezután alakul ki nemi identitása. Ha tulajdonságai és a társadalom maskulin—feminin standardjai között inkonzisztenciát észlel, nemi identitása konfliktuózus lesz, ha viszont tulajdonságai főbb vonásaikban megegyeznek a környezetében észlelt sztenderdekkel, identitása stabil és problémamentessé válik. A „konzisztencia-hipotézis tehát a maskulinizáció—feminizáció alapkategóriáinak sokváltozós kapcsolatában szoros összefüggést tételez fel a nemi sztereotípiák és az identitás között; úgy véli, hogy az identitást a sztereotípiák és a tulajdonságok kölcsönhatása határozza meg, a két utóbbi kategória tehát

nem szükségszerűen korrelál.” (Idézett munka, 201. o.) Úgy véljük, hogy Spence, amikor a sztereotípiák és a tulajdonságok relatív függetlenségét hangoztatja, egyértelműen a konzisztencia hipotézis gondolatmenetét követi², egyetlen fontos különbséggel: Kagan hipotézisében a sztereotípiák és a tulajdonságok inkonzisztenciája identitás-zavarhoz vezet, míg Spence és munkatársai ugyanennek az inkonzisztenciának szinte korlátlan lehetőségeit hangoztatják írásaikban. Úgy vélik, a tulajdonságok csupán meghatározzák a sztereotípiákhoz való alkalmazkodás módját, ami az egészséges identitás létrejöttének legfontosabb kritériuma. Spence és munkatársainak írásaiban tehát — legalább is egyelőre — nem lehet felfedezni az androgünia — Bem munkáiban már-már kritikátlannak tűnő — himnuszát. Bár ilyen formában sehol nem írták le, úgy véljük, a nemre jellemző magatartás tekintetében a tulajdonságaiban androgün, viselkedésében feminin nőt, valamint a tulajdonságaiban androgün, viselkedésében maszkulin férfit tartják ideálisnak. *Sandra Bem*nek a motivációs teóriából (tehát lényegében Kohlberg elméletéből) levezetett *androgünia fogalmával szembeni kritikánk leglényegesebb eleme éppen az, hogy a nemi szerep viselkedés három komponenséből csak kettővel — a tulajdonsággal és a sztereotípiával — operál, az identitásról teljes mértékben megfeledkezik*. Ugyanis, ha — Kohlberg nyomán — feltételezzük, hogy a gyerek kialakult identitása alapján „hívja le” a nemének megfelelő sztereotípiákat, a bemi értelemben androgünnek minősülő személy esetében feltétlenül identitászavarra kell gyanakodnunk.

Az androgüniakutatás napjainkban egyre lendületesebben folyik; vizsgálják az androgünia kapcsolatát az önérvényesítéssel (CURRANT és mts., 1979), a szociális attitűdökkel (SMALL és mts., 1979), a nem verbális kommunikációval (HALL és HALBERSTADT, 1981), a vezetői képességekkel (SPILLMAN, SPILLMAN és REINKING, 1981), a stressz-hatásokkal (HATZENBUEHLER és JOE, 1981), és elkészült a PAQ német változata is (RUNGE és FREY, 1981). Úgy tűnik: a kutatókat nem túlságosan zavarják az androgüniával szemben felmerült elméleti kételyek; örülnek, hogy az e témakörben tradicionális két független változó — a maszkulinitás és a femininitás — mellett egy harmadik került a kezükbe, mellyel a személyiség egyéb jellemzőit összevetethetik. Ennek ellenére, befejezésül éppen e kételyek körét szeretnénk bővíteni, olyan témakörben, mely mindkét, a fentiekben elemzett M–F tesztre egyaránt érvényes. Mindekelőtt: mindkét teszt két, egypólusú dimenziót alkalmaz, és miután mindkét dimenziót „szociálisan kívánatos” itemek töltik, attól tartunk: a vizsgálati személy „csábítása a jóra” erősebb a kelleténél. (A vizsgálati személyeknek általában több mint egyharmada androgünnek bizonyul.) Ezt a „csábítás”-t növeli a tesztek Lykert-skála rendszerű kitöltési módja, amely lehetőséget nyújt arra, hogy az egyén minden felelősség — minden kockázat — nélkül értékelje magát magasra valamennyi olyan tulajdonság esetén, amelyet önmagára érvényesnek érez. Amikor CONSTANTINOPEL (1973) kifejtette, hogy a maszkulinitás–femininitás egydimenziós, bipoláris szemlélete tarthatatlan, nem gon-

² Megjegyezzük, hogy STORMS (1979) nemcsak Spence koncepciójának rokonságát mutatja ki a konzisztencia-hipotézissel, de azt is, hogy Bem motivációs felfogása, illetve „nemi szkéma teória”-ja KOHLBERG (1966) kognitív szocializációs elméletén alapul. Kohlberg — akárcsak Bem — úgy véli, hogy a gyerek a környezetében megismert sztereotípiákból „hívja le” a nemének megfelelő tulajdonságokat, vagyis az elmélet korrelációt tételez fel a sztereotípiák és a tulajdonságok között, viszont a sztereotípiák és az identitás között nem (lásd részletesebben RANSCHBURG, 1981).

dolt arra, hogy a helyébe feltétlenül kétdimenziós szemléletnek kell lépnie. BERNARD (1981) már felvetette a többdimenziós teszt szükségességét, és magunk is úgy látjuk: semmi nem bizonyítja, hogy a nemre jellemző tulajdonságok egyetlen instrumentális, illetve egyetlen expresszív faktorba tömöríthetők. Véleményünk szerint *egy több faktoros M–F teszt, amely a Lykert-rendszer helyett kiválasztásos – pontosabban: rangsorolós – technikával dolgozik a maszkulinitás–femininitás finomabb, differenciálabb elemzésére adna lehetőséget.*

Irodalom

- BAKAN, D., 1966, *The Duality of Human Existence*, Raud McNally, Chicago.
- BEM, S. L., 1974, The Measurement of Psychological Androgyny, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 155–162.
- Idézi: BEM, S. L., 1979, Theory and Measurement of Androgyny, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1047–1054.
- BEM, S. L., 1975, Sex Role Adaptability: One Consequence of Psychological Androgyny, *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 634–643.
- BEM, S. L., 1976, Sex Typing and the Avoidance of Cross-Sex Behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 48–54.
- BEM, S. L., 1977, On the Utility of Alternative Procedures for Assessing Psychological Androgyny, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45, 196–205.
- BEM, S. L. 1979, Theory and Measurement of Androgyny: A Reply to the Pedhazur-Tetenbaum and Locksley-Colten Critiques, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1047–1054.
- BEM, S. L., 1981a, Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing, *Psychological Review*, 88, 354–364.
- BEM, S. L., 1981b, The BSRI and Gender Schema Theory: A Reply to Spence and Helmreich, *Psychological Review*, 4, 369–371.
- BEM, S. L., LENNEY, E., 1976, Sex Typing and the Avoidance of Cross-Sex Behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 48–54.
- BEM, S. L., MARTYNA, W., WATSON, C., 1976, Sex Typing and Androgyny: Further Explorations of the Expressive Domain, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 1016–1023.
- BERNARD, L. C., 1981, The Multidimensional Aspects of Masculinity–Femininity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 797–802.
- CAMPBELL, M., STEFFEN, J. J., LANGMEYER, D., 1981, Psychological Androgyny and Social Competence, *Psychological Reports*, 48, 611–614.
- CONSTANTINOPLE, A., 1973, Masculinity–Femininity: An Exception to a Famous Dictum? *Psychological Bulletin*, 5, 389–407.
- CURRENT, E. F., DICKSON, A. L., ANDERSON, H. N., FAULKENDER, P. J., 1979, Sex Role Stereotyping and Assertive Behavior, *The Journal of Psychology*, 101, 223–228.
- GONEN, J. Y., LANSKY, L., 1968, Masculinity, Femininity, and Masculinity–Femininity: a Phenomenological Study of the Mf Scale of the MMPI, *Psychological Reports*, 23, 183–194. Idézi: CONSTANTINOPLE, A., id. mű.

- HALL, J. A., HALBERSTADT, A. G., 1981, Sex Roles and Nonverbal Communication Skills, *Sex Roles*, 3, 273–287.
- HATZENBUEHLER, L., JOE, V. C., 1981, Stress and Androgyny: A Preliminary Study, *Psychological Reports*, 48, 327–332.
- HEILBRUN, C. G., 1973, *Toward a Recognition of Androgyny*, A. Knopf, New York. Idézi: LAWS, J. L., id. mű.
- HELMREICH, R., SPENCE, J. T., HOLAHAN, C. K., 1979, Psychological Androgyny and Sex Role Flexibility: A test of Two Hypotheses, *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 1631–1644.
- JUNG, E., 1957, *Animus and Anima*, Spring Publications, Zurich. Idézi: LAWS, J. L., id. mű.
- KAGAN, J., 1964, Acquisition and Significance of Sex Typing and Sex Role Identity, In: HOFFMAN, M. L., HOFFMAN, J. W. (eds.), *Review of Child Development Research*, Vol. L. Russel, New York.
- KOHLBERG, L., 1966, A Cognitive-Developmental Analysis of Children's Sex Role Concepts and Attitudes, In: MACOBY, E. (ed.), *The Development of Sex Differences*, Stanford University Press, Stanford, 83–173.
- KOHLBERG, L., 1969, Stage and Sequence: The Cognitive Developmental Approach to Socialization. In: GOSLIN, D. A. (ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research*, Rauč McNally, 347–480.
- LAWS, J. L., 1979, *The Second X. Sex Role and Social Role*, Elsevier North Holland Inc., New York.
- LOCKSLEY, A., COLTEN, M. E., 1979, Psychological Androgyny: A case of Mistaken Identity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1017–1031.
- LUNNEBORG, P. W., 1972, Dimensionality of MF., *Journal of Clinical Psychology*, 28, 313–317.
- MARKUS, H., 1977, Self-Schemata and Processing Information About the Self, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 63–78.
- MAGERGEE, E. J., 1969, Influence of Sex Roles on the Manifestation of Leadership, *Journal of Applied Psychology*, 53, 377–382.
- MISCHEL, W., 1970, Sex-Typing and Socialization. In: MUSSEN, P. H. (ed.), *Manual of Child Psychology*, 19, 113–115. Idézi: CONSTANTINOPLE, A., id. mű.
- MURRAY, J. B., 1963, The Mf Scale of the MMPI for College Students, *Journal of Clinical Psychology*, 19, 113–115. Idézi: CONSTANTINOPLE, A., id. mű.
- ORLOFSKY, J. L., 1981, Relationship Between Sex Role Attitudes and Personality Traits and the Sex Role Behavior Scale—I: A New Measure of Masculine and Feminine Role Behaviors and Interests, *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 927–940.
- PEDHAZUR, E. J., TETENBAUM, T. J., 1979, Bem Sex Role Inventory: A Theoretical and Methodological Critique, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 996–1016.
- PIAGET, J., 1951, *The Child's Conception of the World*, Humanities Press, New York.
- RANSCHBURG Jenő, 1981, A nemek pszichológiai különbségének fejlődéslektani kérdései, *Pszichológia*, 2, 191–212.

- ROSENKRANTZ, P. S., VOGEL, S. R., BEE, H., BROVERMAN, I. K., BROVERMAN, D. M., 1968, Sex-Role Stereotypes and Self Concepts in College Students, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32, 287-295.
- RUNGE, T. E., FREY, D., 1981, Masculine (instrumental) and Feminine (expressive) Traits, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6, 142-162.
- SMALL, A., GROSS, R., GESSNER, R., 1979, Social Attitude Correlates of Sex Role, *The Journal of Psychology*, 101, 115-121.
- SPENCE, J. T., HELMPEICH, R. L., STAPP, J., 1974, The Personal Attributes Questionnaire: A Measure of Sex Role Stereotypes and Masculinity-Femininity, *Journal Supplement Abstract Service Catalog of Selected Documents in Psychology*, 4, 43.
- SPENCE, J. T., HELMREICH, R., STAPP, J. 1975, Ratings of Self and Peers on Sex Role Attributes and Their Relation to Self-Esteem and Conceptions of Masculinity and Femininity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 29-39.
- SPENCE, J. T., HELMREICH, R. L. 1979, The Many Faces of Androgyny: A Reply to Locksley and Colten, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1032-1046.
- SPENCE, J. T., HELMREICH, R. L., 1981, Androgyny Versus Gender Schema: A Comment on Bem's Gender Schema Theory, *Psychological Review*, 4, 365-368.
- SPENCE, J. T., HELMREICH, R. L., HOLAHAN, C. K., 1979, Negative and Positive Components of Psychological Masculinity and Femininity and their Relationship to Self-Reports of Neurotic and Acting out Behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 1673-1682.
- SPILLMAN, B., SPILLMAN, R., REINKING, K., 1981, Leadership Emergence; Dynamic Analysis of the effects of sex and Androgyny, *Small Group Behavior*, 2, 139-157.
- STORMS, M. D., 1979, Sex Role Identity and its Relationships to Sex Role Attributes and Sex Role Stereotypes, *Journal of Personality and Social Psychology*, 10, 1779-1789.
- TESSER, A., CONLEE, M. C., 1975, Some effects of Time and Thought on Attitude Polarization, *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 345-350.